

Ipolyi Arnold „Csallóközi uti-képek” című útirajza a Vasárnapi Ujságban

A Duna, a Kis-Duna és a Vág-Duna által határolt „Aranykert”, a történelmi Magyarország és a Duna legnagyobb szigete „elzárt külön világot és kertet képez” – állapította meg Ipolyi Arnold (1823–1886), Csallóköz egyik első tudományos feltárója, aki a vidék lakosságát nemzetünk egyik eredeti, ősi sarjaként, a magyarságnak különböző nyelvű népek közé beékelte, legvégső őrseként jellemezte a *Vasárnapi Ujságban*.¹ „Csallóközi uti-képek” című útirajza a lap 1858. január 3. és március 14. között megjelent számaiban, tíz folytatásban látott napvilágot. A tudós pap az 1850-es években, a Pozsony környéki műemlékek *conservatoraként* járta be Csallóközt² paptanár útítársával, Csaplár Benedekkel (1821–1906), aki elsősorban a folklór iránt érdeklődött, ahogyan erre munkája elején maga is utal: „egyikünk Csallóköz tájszólását, helyneveit, szokásait, regéit szándékoznak följegyezni, míg a másik régiségeit, építészeti és műemlékeit meg levéltárait fogja majd vizsgálni”.³ A Kisalföld természetföldrajzilag jól elkülönült tája a 19. század derekán olyan etnokulturális egységként tűnt fel, amely gazdag múltjával, érdekes népi kultúrájával nemcsak a születőben lévő műemlékvédelem, művészettörténet, régészet és néprajz⁴ korai művelőinek figyelmét keltette fel, hanem a köz érdeklődésére is számot tarthatott. Ez volt a fő oka annak, hogy Ipolyi – a jelzett tudományos publikálást megelőzően⁵ – a *Vasárnapi Ujságban* is közzétette a terepbejárás főbb eredményeit, név nélkül.

A Heckenast Gusztáv kiadásában és Pákh Albert szerkesztésében 1854-től megjelenő képes, családi hetilap – a szórakoztató ismeretterjesztés szellemében – szívesen adott helyet egy-egy tájegység vagy helység bemutatásának. Ezekben a hon- és népismereti cikkekből, így Ipolyi útirajzában is, gyakran szerepelnek helynévmagyarazatok, helyi mondák, ami összefügg a népi kultúra iránti megnövekedett érdeklődéssel.⁶ A helyszíni és levéltári kutatáson alapuló csallóközi útirajz azonban minden addiginál átfogóbb és mélyrehatóbb képet adott a vizsgált kultúrtájáról. Nem csoda, hogy feltűnést keltett, és kíváncsiságot ébresztett a szerző személye iránt. Már a harmadik cikk megjelenését követő lapszámban ezt olvashatjuk a „szerkesztői mondanivaló” rovatban: „A »Csallóközi utiképek« szerzőjének nevét nem áll hatalmunkban kimondani. Örvendünk ön megegyező nézetének, hogy ez alaposítással, gondnal s érdekesen írt útirajzok mintául szolgálhatnak minden más e tárgyú közleményeknek. Hány becses monographiára tehetnének így szert!”⁷ Bár a *Vasárnapi Ujság* később sem fedte fel nyíltan az útiképek szerzőségét, olvasói hamarosan megismerhették Ipolyi Arnold nevét és tevékenységét. A lap 1859. november 27-i száma vezércikkben hozta a fiatal zohori pap életrajzát. Harminchat évesen Ipolyi a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, európai hírű (művészet)történész, aki számos szakcikket és olyan munkákat tudhat a háta mögött, mint a pogány magyarok ősvallása, mondavilága tekintetében alapvető *Magyar mythologia* (1854), illetve az *Archeológia Közlemények* nyitószámában frissen megjelent *Csallóköz műemlékei* (1859) című értekezés. Név nélkül megjelent cikkében Csaplár Benedek így méltatta Ipolyinak a „kulturális örökségvédelem” terén kifejtett munkásságát: „Nemzeti emlékeinknek s hagyományainknak buzgóbb felkutatása s kegyeletesebb megóvása kétségkívül Ipolyi fáradozásainak lesz nagyrészt köszönhető és föléledésük új korszaka, ha nem csalódunk, nevéhez fog örökre tapadni.”⁸ Valóban, a csallóközi műemlékek terén végzett úttörő munkája révén, az 1872-ben felállított első hazai műemlékvédelmi szer-

vezet (Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága) egyik előkészítőjeként Ipolyi a magyar műemlékvédelem megteremtőjének tekinthető.⁹

Pedig a későbbi művészpártoló, műgyűjtő főpap – egri kanonok (1863), besztercebányai (1871), majd nagyváradai püspök (1886) – pályájának, mondhatni, kezdetén jár az 1850-es évek végén; tudományos munkáját szerény körülmények között, papi, tanítói hivatása mellett végzi. 1823. október 20-án, Stummer Arnold néven született a Hont megyei Disznóson, felvidéki magyar nemes családban. Édesapja, Stummer Ferenc hosszú ideig a megye főszolgabírója, édesanyja Szmrecsányi Arzénia volt. A magyarajkú Ipolykeszin nevelkedett, majd gimnáziumi tanulmányait Korponán és Selbecbányán végezte. A papi pályára készülve az esztergomi főegyházmegye kieszemináriumába került, majd a pozsonyi Emericumban töltött két év, valamint a nagyszombati líceum filozófiai kurzusának elvégzése után a bécsi Pázmáneumban folytatta teológiai tanulmányait. A hittudomány mellett történelmet, nyelveket, művészettörténetet tanult, behatóan tanulmányozta a történelem segédtudományait és a külföldi szépirodalmat. Már ott kutatni kezdte a honfoglaló magyarok ősvallásának nyomait. Ugyancsak bécsi tanulmányai során került sor névváltoztatására: a felvett nevet az Ipoly folyó és Ipolyi Gáspár esztergomi kanonok inspirálta.¹⁰ Miután tanulmányait befejezve nem érte meg el a törvényes kort, három évet várnia kellett a felszentelésre. Ez alatt az idő alatt báró Mednyánszky Alajos (1784–1844) kamarai elnök családjánál nevelősködött, s közben rendezte a jeles történész gazdag könyv- és levéltári gyűjteményét; bel- és külföldön egyaránt sokat utazott. Igen valószínű, hogy Mednyánszky német nyelvű Vág-völgyi történeti útleírása, a *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn* (1825, 1844) inspirációs forrásként szolgált a *Csallóközi uti-képek* és a szerző egy másik útirajza¹¹ megírásához. Mednyánszkyhoz hasonlóan Ipolyi is történeti kutatásra és helyszíni tapasztalatokra alapozza munkáját, s mondanivalóját képekkel támasztja alá.¹² 1847-es pappá szentelése után Komáromszentpéteren, illetve Pozsonyban kezdte meg lelképásztori működését. 1949 végén nevezték ki a Pozsony megyei szlovák falu, Zohor lelkészévé, ahol 1860-ig, az egri érseki egyházmegyébe történt áthelyezéséig szolgált.¹³

Nem ismert pontosan, mikor és mennyi idő alatt járta be Ipolyi a Csallóközt Csaplárrel és a *Vasárnapi Ujság* rajzolójával. A szerző irodalmi munkásságához tartozó szöveg könnyedén átsiklik az utazás idejének kérdése fölött. Az 1858 elején közölt első cikk kezdő mondata 1857. augusztusi indulásra utal: „A múlt késő nyár egyik délutánján kirándultunk barátommal Pozsonyból Csallóköznek tudományos tekintetbeli beutazására.”¹⁴ A nyár végi, szeptemberi utazás egyéb szöveghelyekkel is igazolható, csakhogy ebben az évben Ipolyi nem hiányzott hosszabb ideig állomáshelyéről a mondott időszakban, mint azt Koncsol László a zohori anyakönyvek vizsgálata alapján kimutatta.¹⁵ Máshol a szerző „a fejedelem harmadévi csallóközi látogatásaként” hivatkozik Ferenc József nyarán tett magyarországi látogatására, ami az 1854-ös évre vonatkozna. Viszont Ipolyiéék körútja idején áll már az 1856-ban átadott keszegfalvi zsilip. Önmagában a szöveg tehát nem igazít el. Koncsol szerint Ipolyi két 1856-os, több hetes nyári távolléte lehetett az az időszak, amikor a szerző kísérőivel a feltárások zömét elvégezhetette. Meglátását, miszerint a fiatal pap nem egyszerre, hanem több alkalommal járhatta be a vidéket,¹⁶ egyértelműen alá tudjuk támasztani Ipolyi levelezése alapján, amelyet ebben az időszakban (1857–1858) Nagy Ivánnal folytatott a *Magyarország családai* ügyében.¹⁷ 1857. február 4-i levelében szokásos nyári útjaira utal, amikor segítséget ajánl a családi címerekkel, családfákkal kapcsolatban: „Én ezentúl ebben nagy gonddal leszek, s ami csak utamba fog esni, mindent összeszerzek; különösen szokott nyári utaimban, midőn közönséges, ki szoktam rándulni mint conservator régiségeink s építészeti emlékeink

vizsgálatára.” 1857. november 12-i levele igazolja, hogy az „archeológiai utazások” ebben az évben sem maradtak el.

Jól nyomon követhető viszont az utazás térbeli dimenziója, útvonala, amely a meglátogatott helységek alapján egyetlen nagy körtúra illúzióját kelti. Utazásuk első, leghosszabb szakaszában Ipolyiék Felső-Csallóköz északi részét járták be Vereknýtől Nyárasdig.¹⁸ Felső-Csallóköz alatt a szerző a szigetnek a történeti Pozsony vármegyéhez tartozó, nagyobbik részét érti, amelyet Filep Antal Főtáj néven nevez meg,¹⁹ és nem a vármegye közigazgatási beosztása szerinti Felső-csallóközi (ma Somorjai) járást. A vidéket a sűrűn elhelyezkedő, számtalan apró falu, major és tanya világaként jellemzi, ahol egymástól 5–10 pernyi távolságra például tizenkét Karcsa nevű falu volt található különféle előnevekkel, illetve egy-egy anyaegyház és központ körül 15–20 apró, különböző nevű fiókhelységet lehetett egy óra alatt bejárni. Ipolyi jól látja előre e központok, így Dunaszerdahely későbbi várossá fejlődését, amely a vele részben összefüggő kis falvakkal együtt 6000 lakost számlált akkor. E településszerkezet szerinte a honfoglalás kori magyarok megtelepedésének nyomait viseli magán, akik családonként, marhástul, bizonyos távolságban ütöttek tanyát egy főbb hely körül. Csallóközi útjuk következő szakaszában a történeti Komárom megyéhez tartozó rész településeit keresték fel Nagymegyertől Nemesócsáig, Komáromot elkerülve.²⁰ Ezt a részt, amely Altáj néven is ismert, Ipolyi Alsó- vagy Komáromi-Csallóköznek nevezi. A táj megváltozott képét az Alföldhöz hasonlítja, amennyiben azt a sűrűn elhelyezkedő aprófalvak helyett egymástól távolabb fekvő, nagyobb helységek jellemzik. Terjedelmes legelőket és rétségeket, az összefolyó vizek közé ékelt földközökön mocsaras, ingoványos területeket figyelt meg a szerző. Az utazás harmadik, utolsó szakaszában Ipolyi és társai visszatértek Pozsony vármegyébe, és Felső-Csallóköz déli részének településeit járták be Alistáltól vissza Vereknýéig, illetve Pozsonyig.²¹ Felkeresték Ballony, Medve és Kulcsod településeket, amelyek a Győr megyéhez tartozó csilizközi járáshoz tartoztak, illetve kitérőt téve átkeltek a Dunán és a szigetközi Hédervárra is átrándultak.

Az útleírás egészen áthúzódó vezérmotívum Csallóköz egykori virágzása és hanyatlása, ami nem irodalmi túlzás. A sziget Zsigmond és Mátyás idején élte fénykorát, míg a 19. századra a Werbőczy *Tripartitum*-ában is említett, egykori híres szőlői, gyümölcsösei és kertjei jórészt meddő, homokos helyekké váltak, falvainak jelentős része elpusztult részben a gyakori áradásoknak, részben ezek elmaradásának köszönhetően.²² Ipolyi a hagyományos Aranykert és az újabb keletűnek vélt, valójában 13. századi eredetű Csallóköz elnevezés²³ szembeállításával is szemlélteti a pusztulást. A témát a történelem és a néphagyomány felől is megközelíti bevezető cikkében. Utal egyfelől Zsigmond fényes nyaralóira, Mátyás híres vadaskertjeire, valamint a csallóközi eredetű régi nemesi családokra: „mintegy fészükéből sas szárnyakkal” innen „röpültek a fény és hatalom polcára” a Héderváryak, Kontok, Pálffyak, Dóczyk, Illésháziak, Esterházyak, Amadék. Másrészt elbeszéli a szigeten elterjedt mondát, amely szerinte jól jellemzi Csallóköz egykori és mai állapotát. Eszerint egykor tündérek laktak Aranykertben, ahol örök tavasz honolt és arany gyümölcs termett. A tündérek nyomában aranypor hullt, és asztaluknál mindenki jóllakhatott. Ám egyszer egy gazember rút hálátlansággal fizetett, mire eltűntek a tündérek. „A vidéken azóta nyomor és inség uralkodik. A sziget Aranykert helyett Csallóközzé lett.”²⁴

Ebbe a keretbe illeszkedik az útirajz egyik legfontosabb témája, a műemlékek pusztulása, illetve az emlékek ápolásának hiánya. A siposkarcsai várornál az építető emlékét hirdető dombormű a sárban hever: a falubeli gyerekek Somogyi György domborművén gimnasztikáznak.²⁵ A gombai kastély pompás múkincsgyűjteménye az enyészet

nyomait kezdi mutatni.²⁶ Az Esterházy és az Illyésházy családok egymással szomszédos, ősi fészkei közül Szerháza már csaknem teljesen elpusztult, Illyésháza pedig már Szent Péter néven ismertebb a környéken. Ipolyi több ízben hívja fel a figyelmet elfeledett, illetve nem eléggé elismert életművekre. Így például Illyésházy István (1762–1838), a tudományos akadémia egyik alapítója és a nemzeti könyvtár mecénása szerinte méltóbb síremléket érdemelt volna, „de a mi főurainknak az emlékek s művészet kegyelete nem éppen volt gyöngéjük.”²⁷

Túl a kritikán, Ipolyi gyakorlati kérdéseket is felvet a műemlékvédelem terén. Különösen kárhoztatja a kőből faragott, egyedi díszítmények és domborművek bemezelését, amely országszerte alkalmazott gyakorlat lehetett akkoriban. „Reményljük, hogy a műemlékeink iránt való figyelem s mindenekelőtt ennek szülője: a műtörténet alapos tanulmányozása nálunk is majd meghozza idővel a jobb belátást és ízlést.”²⁸ Az egyházzel kapcsolatos megfogalmazza a – purista szemléletű – műemlékvédelem alapelveit: „vajha Csallóköz virágzó és szép művészi korára emlékeztető számos régi egyházi emlékei időnkint eredeti stílusukban helyreállíthatnának; koronként a szükséges újításoknál műértő kezekre bízva, eltávolítandók volnának a későbbi idők elidomtalánító újításai és restauráció által keletkezett mindazon ellentétes részlete, melyekkel a parancsoló szükség, részben pedig az ízetlenség és tudatlanság mindezen becses régi építészeti emlékeket művészi alakukból kivetkőztet.”²⁹

Csallóköz múltjának emlékei mellett nagy figyelmet szentel a szerző a vidék népi kultúrájának. Leírása nyomán képet alkothatunk a jellemzően nemesi községek többnyire földműveléssel foglalkozó lakosságának életmódjáról, mindennapi és szellemi életéről. Az egyházkarcsai népviselet kisvárosias, polgáris hatásokat mutat: a nők körében terjed a hosszú ruhaviselet, a férfiaknál gyakori már a tarka nyári anyagokból készült öltözet. Ugyancsak polgáris vonásként említi Ipolyi, hogy a fiatalok fesztelenül ölelkezve, páronként mennek haza a táncból.³⁰ A vidék gazdasági és művelődési törekvéseiről kevéssé hízelgő képet fest: tollvégre tűzi az egyesületi élet elmaradottságát, hozzátéve, hogy ez „Csallóköznek némileg közös baja hazánk egyéb vidékei közéletével”.³¹ Másutt is megjegyzi, hogy „hiányzik még általában a műveltség azon foka nálunk, mely [...] az olvasást és egyesülést, s általában a magas célokért való lelkesedést életkellékké tenné.”³² Ezzel szemben az iskolaügy objektív bemutatása helyett csak a követendő példákat, az egyéni kezdeményezések szerepét említi, így a gyerekek rendszeres iskolába járását vagy a Rendek József lelkésznek köszönhető, új gútai iskolát.³³ A közegészségügyi állapotok ismertetése kapcsán a Csallóközben gyakori kretinizmusra, illetve golyvára hívja fel a figyelmet.³⁴ A táj eltűnőfélben lévő jellegzetességeként írja le a házaktól távolabb álló, sokszor ház magasságú, kúpos kenyérsütő-kemencéket.³⁵ Szól az egykor jövedelmező csallóközi mesterségről, az aranymosásról, amelynek emlékét a monda őrzi.³⁶ A fejlődő gazdaság újabb szép vívmányaként méltatja a keszegfalvi zsilipet.³⁷

Mint látható, útirajzában Ipolyi a csallóközi élet számos területét érinti különböző mértékben, hiteles, alapos képet nyújtva a tárgyalt vidékről és lakóiról. Munkájában azonban nemcsak rögzíti a megismert, feltárt jelenségeket: fejtegetéseivel igyekszik felrészni a csüggedt magyar közvéleményt. A vidék dicső múltjának, a pozitív példák és eredmények felmutatásával hitet ad, máskor éles kritikát fogalmaz meg. Tétlenség és felejtés helyett korszerű műemlékvédelemre, a kulturális örökség megőrzésére hív fel, cselekvésre buzdít az anyagi és szellemi gyarapodás érdekében. Útirajzát a következő gondolattal zárja: „Mint hajdan csak az tartatott nemesnek, ki hazája védelmében vitézül kitűnt: úgy ma csak azt tarthatjuk annak, ki hazája művelődését előmozdítja!”³⁸

RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALOMJEGYZÉK

CSAPLÁR 1859

[Csaplár Benedek:] „Ipolyi Arnold”, *Vasárnapi Ujság* 6/48 (1859. november 27.), 565–566.

ENTZ, Ipolyi... és a művészettörténet

Entz Géza: „Ipolyi Arnold és a művészettörténet”, in *Ipolyi Arnold emlékkönyv: Halálának századik évfordulója alkalmából az Esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga*, Budapest, Apostoli Szentszék Kiadása, 1989, 66–71.

ENTZ, Ipolyi és a műemlékvédelem

Entz Géza: „Ipolyi és a műemlékvédelem”, in *Ipolyi Arnold emlékkönyv: Halálának századik évfordulója alkalmából az Esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga*, Budapest, Apostoli Szentszék Kiadása, 1989, 72–75.

FÁBIÁN 1989

Fábián János: „Ipolyi Arnold, a főpap életútja”, in *Ipolyi Arnold emlékkönyv: Halálának századik évfordulója alkalmából az Esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga*, Budapest, Apostoli Szentszék Kiadása, 1989, 7–11.

FILEP 1975

Filep Antal: „Csallóköz”, in Kósa László – Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*, Budapest, Akadémiai K., 1975, 75–76.

IPOLYI 1858, VU

[Ipolyi Arnold:] „Csallóközi uti-képek”, *Vasárnapi Ujság* 5/1–5 (1858. január 3. – január 31.), 5/7–11 (1858. február 14. – március 14.).

IPOLYI 1859

Ipolyi Arnold: „Csallóköz műemlékei”, *Archeológiai Közlemények*, 1. füzet, 1, Budapest, 1859.

IPOLYI, OSZK Kt Lt

Ipolyi Arnold levelei Nagy Ivánhoz, OSZK Kézirattár, Levelestár.

KONCSOL 1993

Koncsol László: „Előszó” és „Jegyzetek”, in *Ipolyi Arnold: Csallóközi uti-képek*, Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993, 7–21, 91–170.

KONCSOL 2012

Koncsol László: „Utam Ipolyihoz”, *Irodalmi Szemle online*, 2012. június 10.

<https://isz.bici.sk/lapszamok/2012/2012-junius/1325-koncsol-laszlo-utam-ipolyihoz>

LANDGRAF 2018

Landgraf Ildikó: „A becses ráma: A *Vasárnapi Ujság* és Mikszáth Kálmán”, *In Medias Res*, 2018. január 6., 106–123.

MEDNYÁNSZKY 1981

Mednyánszky Alajos: *Festői utazás a Vág folyón, Magyarországon, 1825*, ford. Soltész Gáspár, Budapest, Európa, Bratislava, Tatra, 1981. (Bibliotheca saeculorum)

ORTVAY 1898

Ortvay Tivadar: „Pozsonyváros és Pozsony megye”, in *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen: Felső-Magyarország, I. rész*, Budapest, a Magy. Áll. Nyomda Kiadása, 1898. Hasonmás kiadás. Méry Ratio Kiadó, 2012, 177–228.

TAKÁTS 1898

Takáts Sándor: „Komárom és vidéke”, in *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen: Felső-Magyarország, I. rész*, Budapest, a Magy. Áll. Nyomda Kiadása, 1898. Hasonmás kiadás. Méry Ratio Kiadó, 2012, 229–252.

JEGYZETEK

1 IPOLYI 1858, VU 5/1, 6.

2 Az 1850-ben megalakult, bécsi K.k. Central-Commission megbízásából, l., ENTZ, Ipolyi... és a művészettörténet, 67.

3 IPOLYI 1858, VU 5/1, 6.

4 ENTZ, Ipolyi... és a művészettörténet, 66.

5 IPOLYI, 1859. A csallóközi anyaggyűjtő út tu- 6

dományos célját Ipolyi a nyitó cikkben jelzi: „Tudományos vizsgálataink eredménye egyéb-iránt a szakférfiakat illetvén, nekik máshol számolunk majd be rólok; s itt csupán – mint hiszszük – általánosb érdekű útívázlatot szándékunk adni.”, l. IPOLYI 1858, VU 5/1, 6.

LANDGRAF 2018, 108–115.

- 7 IPOLYI 1858, VU 5/4, 48.
- 8 CSAPLÁR 1859.
- 9 ENTZ, Ipolyi és a műemlékvédelem, 72–73.
- 10 FÁBIÁN 1989, 8.
- 11 A *Fehér-hegységi útiképek* szintén a *Vasárnapi Ujságban* jelent meg először 1859–1860-ban. Könyv formában Koncsol László adta közre a Madách-Posonium kiadónál, 2004-ben, I. KONCSOL 2012.
- 12 Vö. MEDNYÁNSZKY 1981. Megjegyzendő azonban, hogy míg az idősebb pályatárs által készített litográfiák természeti szépségeket ábrázoló, művészi látképek, a csallóközi útirajzot kísérő tizenhét metszet a szövegben tárgyalt emberi alkotások aktuális állapotát hivatott bemutatni. L. pl. az Illyésházy Máttyás sírkövét, a bösi kastélyt, a csallóközi kenyérsütő kemencét, a keszégfalvi zsilipet ábrázoló képet.
- 13 Ipolyi életrajzához I. CSAPLÁR 1859; FÁBIÁN 1989; KONCSOL 1993.
- 14 IPOLYI 1858, VU 5/1, 6.
- 15 KONCSOL 1993, 17.
- 16 Id. 18.
- 17 IPOLYI, OSZK Kt Lt.
- 18 „I., Felső-Csallóköz északi része”, VU 5/1, 6–7., 5/2, 17–18., 5/3, 30–31., 5/4, 40–42.
- 19 FILEP, 1975.
- 20 „II., Alsó- vagy Komáromi-Csallóköz”, VU 5/5, 53–55.
- 21 „III., Felső-Csallóköz déli része”, VU 5/7, 77–79., 5/8, 89–90., 5/9, 99–102., 5/10, 114–115., 5/11, 126–127.
- 22 TAKÁTS 1898, 248–249. Ehhez I. még ORTVAY 1898, 186.
- 23 A sziget az egykori Csalló folyóról kapta nevét (Challockeuz, 1269), I. ibid. 75.
- 24 IPOLYI, 1858, VU 5/1, 6.
- 25 Id., VU 5/4, 40.
- 26 Id., VU 5/2, 18.
- 27 Id. VU 5/3, 30.
- 28 Id.
- 29 Id. VU 5/9, 100–101.
- 30 Id. VU 5/3, 31.
- 31 Id., VU 5/11, 127.
- 32 Id., VU 5/4, 40–41.
- 33 Id. VU 5/5, 54.
- 34 Id. VU 5/11, 126–127. Vö. ORTVAY 1898, 180–181.
- 35 IPOLYI, 1858, VU 5/4, 40.
- 36 Id. VU 5/8, 90.
- 37 Id. VU 5/5, 54.
- 38 Id. VU 5/11, 127.